

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ГАЗОПОСТАЧАННЯ В УКРАЇНІ

STATE REGULATION OF SECURITY OF GAS SUPPLY IN UKRAINE

У статті проведено дослідження основних науково-теоретичних і методологічних підходів до вирішення питання комплексного аналізу стану енергетичної безпеки та газопостачання на національному рівні. Проаналізовано основні тенденції розвитку енергетичного сектору України в сучасних геополітичних умовах. Проведено оцінку стану і динаміки рівня енергетичної безпеки України упродовж 2009–2018 рр. Виявлено основні чинники зміцнення енергетичної безпеки України у період з 2015 р. до 2018 р. – зниження енергоємності ВВП та посилення диверсифікації джерел постачання і видів використовуваних енергоносіїв. Визначено вплив ключових загроз, зумовлених геополітичними змінами, на рівень енергетичної безпеки України. Встановлено, що за останні роки імпорту ПЕР із РФ значно перевищував сумарний імпорту енергоносіїв з інших країн і становив у 2009 р. 86,0%. Під час військової агресії Росії проти України він почав знижуватися, і станом на початок 2018 р. частка імпорту енергоносіїв із РФ становила третину від загального їх імпорту, а з 25 листопада 2015 р. Україна повністю відмовилася від закупівель російського природного газу. Встановлено, що суттєвою загрозою для енергетичної безпеки України залишається високий рівень енергоємності ВВП, який вищий, ніж у більшості європейських країн у 2,5–3 рази. Запропоновано напрями зміцнення енергетичної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій, а саме: розроблення нових механізмів державного регулювання газозабезпечення України, впровадження ефективних програм із розроблення та відновлювання джерел газодобування, диверсифікація нафтогазової промисловості та модернізація газотранспортної інфраструктури.

Ключові слова: енергетична безпека, безпека газопостачання, енергетичний баланс,

енергетична залежність, енергоємність, газоємність, транзит газу, імпорту газу.

The article deals with the main scientific-theoretical and methodological approaches to the solution of the complex analysis of the state of security of energy and gas supply at the national level. The main tendencies of development of the energy sector of Ukraine in modern geopolitical conditions are analyzed. An estimation of the state and dynamics of the level of energy security of Ukraine during 2009–2018 is conducted. The main factors of strengthening of energy security of Ukraine in the period from 2015 up to 2018 year: reduction of energy intensity of GDP and increased diversification of sources of energy and types of energy resources used. The influence of key threats caused by geopolitical changes on the level of energy security of Ukraine is determined. It has been established that in recent years, the import of FER from Russia substantially exceeded the total import of energy from other countries and amounted to 86.0% in 2009. During Russia's military aggression against Ukraine, it began to decline and by the beginning of 2018, the share of imports of energy from the Russian Federation was one-third of their total import, and from November 25, 2015, Ukraine completely abandoned the purchase of Russian natural gas. It was established that the high level of energy intensity of GDP remains a significant threat to Ukraine's energy security, which is 2.5–3 times higher than in most European countries. The directions of strengthening of energy security of Ukraine in the conditions of geopolitical transformations are proposed: development of new mechanisms of state regulation of gas supply of Ukraine, implementation of effective programs for development and renewal of gas extraction sources, diversification of oil and gas industry and modernization of gas transportation infrastructure.

Key words: energy security, gas supply security, energy balance, energy dependence, energy intensity, gas volume, gas transit, gas import.

УДК 351.338.863
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2019-12-6>

Ільєнко А.С.

аспірант кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту
Навчально-науково-виробничий центр Національного університету цивільного захисту України

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів актуальним питанням для всіх без винятку держав світу є забезпечення належного рівня енергетичної безпеки. Останні події на Близькому Сході та в Україні зумовили загострення енергетичних проблем, демонструючи поширення впливовості політичних чинників на світову енергетичну політику. Сьогодні все частіше простежується зростання кількості та масштабності загроз для регіональної енергетичної безпеки з огляду на намагання Російської Федерації протидіяти європейським країнам у реалізації енергоефективної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку, диверсифікацію джерел енергопостачання, зниження рівня залежності від постачальників паливно-енергетичних ресурсів і зменшення обсягу викидів вуглекислого газу.

Нині одним з основних завдань національної економічної політики є створення ефективної системи газозабезпечення енергетичної безпеки, від рівня якої залежить досягнення країною енергетичної незалежності та створення потужної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання енергетичної безпеки є предметом дослідження в наукових розвідках багатьох вітчизняних учених, серед яких слід виділити наукові праці В.О. Баранніка, С.М. Бевза, Є.А. Боброва, Д.В. Волошина, І.В. Діяка, А.З. Дорошкевича, О.І. Закревського, В.І. Захарченка, М.Г. Земляного, М.П. Ковалика, Ю.В. Продана, Б.С. Стогнія, А.І. Шевцова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження складників енергетичної безпеки має велике значення

для країн, які відчувають енергетичну залежність. Саме тому в умовах російської агресії, поточної економічної кризи, енергетичної самонедостатності в Україні це є одним із ключових питань сьогодення. Критерії оцінки складників енергетичної безпеки забезпечують кількісну, порівняльну та відносну оцінку її стану та змін під впливом дії окремих факторів, які впливають на забезпечення національних інтересів в енергетичній сфері.

Мета статті – визначити вплив загроз, що зумовлені змінами геополітичної ситуації, на рівень енергетичної безпеки та газопостачання України; ідентифікувати загрози для енергетичної безпеки України; проаналізувати основні тенденції та динаміку чинників розвитку енергетичного сектору в умовах геополітичних трансформацій; дати оцінку впливу ключових факторів на рівень енергетичної безпеки та обґрунтувати механізми державного регулювання зміни цих загроз.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення економіки і соціальної сфери країни основними видами енергоносіїв, сировинними ресурсами для хімії, нафто- та вуглехімії, металургійної промисловості покладено на паливно-енергетичний комплекс України.

Україна належить до країн, лише частково забезпечених традиційними видами первинної енергії, і тому вона змушена імпортувати їх з-за кордону. Енергетична залежність України від постачання органічного палива з урахуванням умовно-первинної ядерної енергії у 2000–2005 рр. становила 60,7%, а країн ЄС – 51%. Подібною до української є енергозалежність таких країн, як Німеччина (61,4%) та Австрія (64,7%). Рівень енергозалежності України є середньоєвропейським і має тенденцію до зменшення, однак він характеризується відсутністю диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед нафти, природного газу, ядерного палива.

У структурі споживання первинної енергії в Україні за останні роки найбільший обсяг припадає на природний газ – 41%, обсяг споживання нафти становить 19 %, вугілля – 19%, урану – 17%, гідроресурсів та інших відновлювальних джерел енергії – 4% [3].

У ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки» [8] та в Стратегії національної безпеки України від 2015 р. [10] загрозами в енергетичній сфері визначено неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів (далі – ПЕР) та недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання, спотворення ринкових механізмів в енергетичному секторі, криміналізацію й корумпованість енергетичної сфери, недієву політику

енергоефективності та енергозабезпечення [7; 9].

Усі загрози для енергетичної безпеки держави потребують кількісної оцінки. Для цього є система індикаторів енергетичної безпеки України, що обчислюються відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [6]. У Рекомендаціях указано, що індикатори повинні розраховуватися двічі на рік, однак Міністерство економічного розвитку і торгівлі України таких розрахунків не здійснює взагалі. Крім того, Державною службою статистики інформація щодо стану енергетики в Україні оновлюється з великим запізненням для громадськості й державних органів, що дуже сповільнює процес оцінки можливих загроз і своєчасне реагування на них.

Перша з них – недостатня забезпеченість викопними ресурсами, що демонструє індикатор частки власних джерел у балансі ПЕР держави (68,2%) у 2016 р. Можливості нарощування обсягів видобутку нафти обмежені через те, що основні родовища в Україні вичерпуються, а потенційні родовища не освоюються через відсутність інвестицій. Загалом, за останні 10 років видобуток української нафти знизився на 45%.

Податкову політику, яка проводилася в Україні у 2014–2018 рр. щодо видобутку нафти й природного газу, спрямовано переважно на підвищення рентних ставок із метою наповнення дохідної частини державного бюджету. Проте їхній надвисокий рівень, замість отримання прибутків, призвів до суттєвого вповільнення темпів видобутку нафти, насамперед природного газу [5, с. 120].

Другим важливим індикатором енергетичної безпеки є рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом (природним газом) у загальному первинному постачанні енергії (далі – ЗППЕ). Тривалий період природний газ в Україну постачали з Російської Федерації (далі – РФ) на умовах, які унеможливили будь-яку диверсифікацію постачань. Підписаний у 2009 р. газовий контракт між «Нафтогазом» України й «Газпромом» РФ створив суттєві ризики для країни, зокрема, в частині обов'язкових обсягів купівлі газу, базової ціни, умов оплати та створив додаткові можливості для тиску з боку Росії. Високі ціни на імпортований природний газ, анексія Криму, торговельні й газові війни з РФ, а головне – військова агресія останньої, змусили Україну з 25 листопада 2015 р. відмовитися від закупівель російського природного газу. Відтоді

Україна імпортує газ зі Словаччини, Польщі та Угорщини. У 2016 р. Україна власним газом забезпечила себе на 65,6%, що свідчить про значне зменшення залежності України від імпорту природного газу [4, с. 14].

За показником частки імпорту ПЕР з однієї країни в загальному обсязі його імпорту потрібно зазначити, що Україна традиційно мала значні обсяги торговельних операцій із РФ. Імпорт ПЕР із РФ здебільшого значно перевищував сумарний імпорт енергоносіїв з інших країн. При цьому найбільшу частку РФ в енергетичному імпорті спостерігали у 2009 р. (86,0%). У 2011–2013 рр. частка імпорту енергоносіїв із РФ становила 68–69%, а після часткової диверсифікації джерел постачання енергоносіїв у 2014 р. знизилася на 23,5%. Станом на початок 2018 р. частка імпорту енергоносіїв із РФ становила третину від загального їх імпорту, що згідно з Методичними рекомендаціями до розрахунку рівня економічної безпеки є задовільним значенням.

Друга проблема України – це витікання терміну контракту на транзит газу. Десятирічний контракт між «Нафтогазом» і російською компанією «Газпром» діє до 1 січня наступного року. Єврокомісар прямо натякає, що Україна повинна домовитися з Росією щодо транзиту газу. Його припинення може призвести до дефіциту блакитного палива в Європі, а жителі ЄС не повинні залишитися взимку без тепла.

Але не тільки в інтересах Європи, а й в інтересах України не тягнути час, а укласти контракт на вигідних для країни умовах, поки не побудовані «Північний потік-2» і друга нитка «Турецького потоку». Однак нинішнє керівництво НАК «Нафтогаз» не поспішає переглядати договір. До того ж припинення транзиту спричинить втрату заробітку України в розмірі близько \$ 3 млрд на рік. Але річ не тільки у валютному виторгу. У такому разі Україна не скористається так званою реверсною схемою поставок російського газу, яка працює зараз. Дуже ймовірно, що країна не зможе забезпечити в повному обсязі і потреби населення в газі [2].

На рівень енергетичної безпеки України негативно впливають знос основних виробничих фондів підприємств ПЕК, який у 2017 р. досяг небезпечної позначки (62,1 %), та зменшення обсягу освоєних капітальних інвестицій у підприємства ПЕК (1,3 % від ВВП) [12].

Суттєвою загрозою для енергетичної безпеки України залишається високий рівень енергоємності ВВП, що вищий, ніж у більшості європейських країн, у 2,5–3 рази (рівень енергоємності ВВП за паритетом купівельної спро-

можності: Німеччина – 0,09; Угорщина – 0,10; Польща – 0,11; Чехія – 0,14; Україна – 0,31) [4, с. 111; 1, с. 73]. Серед головних причин такого стану – зношеність матеріально-технічної бази підприємств, відсталий рівень комп'ютеризації та автоматизації процесу виробництва, недостатнє використання енергоєфективних технологій і відновлюваних джерел енергії, переважання в економіці галузей первинної переробки тощо.

За даними аналітичного центру імені Разумкова, Україна посідає одну з провідних позицій у світі за рівнем газоемності економіки. Рівень витрат ВВП на газ в Україні в 9,1 рази більший, ніж у Польщі, й у 17,8 рази – порівняно з Китаєм. Це не лише загроза для енергетичної безпеки, а й держави загалом. Вагомими загрозами для енергетичної безпеки України сьогодні також є відсутність дієвих структурних реформ у сфері енергетики, якісної й ефективної системи управління енергетичною сферою; відсутність ефективного контролю над діяльністю природних монополій; високий рівень негативного впливу об'єктів енергетики на навколишнє середовище; неефективна система субсидій на житлово-комунальні послуги, що не стимулює населення проводити енергозберігальні й енергоєфективні заходи; висока ціна на енергоресурси та низький рівень доходів населення, що зумовлюють високу чутливість до зростання тарифів на житлово-комунальні послуги й виникнення значної фінансової заборгованості за електроенергію, тепlopостачання тощо [5, с. 119].

Соціально-економічна стабільність і перспективи розвитку України залежать від стану сформованої національної безпеки держави та її енергетичної незалежності від інших країн. Варто зазначити, що трансформаційні процеси супроводжуються загостренням наявних і появою нових конфліктів і суперечностей, наслідком яких є збільшення кількості загроз, які в контексті виділених нами складників енергетичної безпеки та оцінки їхніх критеріїв ми ідентифікували. Серед найбільш важливих треба назвати такі:

- спотворене функціонування механізмів енергоринку;
- вузький спектр джерел видобутку, а також постачання енергоносіїв і технологій;
- корумпованість та олігархічність енергетичної сфери;
- квола та неефективна політика енергоєфективності та енергозабезпечення [11, с. 375].

Проведення реформ у межах європейського співробітництва, які сьогодні відбу-

ваються у всіх напрямках енергетики (ринок нафти та нафтопродуктів, газу та електроенергії) та регламентуються Директивою 2009 ЄС повинні захистити від впливу цих загроз.

Висновки. З урахуванням сьогодення становища України (АТО, значна залежність енергопостачання із Росії, економічна криза) необхідні індивідуальний підхід і розроблення нових механізмів державного регулювання, а саме: впровадження ефективних програм із розроблення та відновлювання джерел газодобування, диверсифікація нафтогазової промисловості та модернізація газотранспортної інфраструктури. У зв'язку з цим вітчизняна газова галузь найближчим часом потребуватиме значних інвестицій для свого розвитку. Причому провідну роль у цьому інвестиційному процесі, найімовірніше, повинна буде відігравати держава, зокрема, через доходи державних підприємств, тобто необхідно вишукувати додаткові джерела наповнення дохідної частини державного бюджету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брожко О.О., Сокотенюк С.М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 71–75.
2. Газ и долги. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/336581-haz-i-dolhi-evropa-postavila-zelenskomu-dve-zadachi>.
3. Енергетика: Історія сучасність і майбутнє. URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1>.
4. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. Київ : Центр Разумкова ; Вид-во «Заповіт». 2017. 164 с.
5. Матвійчук Н.М. Загрози енергетичній безпеці України. *Регіональна економіка та економіка природокористування*. 2018. № 1. С. 118–125.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
7. Про основи національної безпеки : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39. Ст. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
8. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964–IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
9. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
10. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-D180>.
11. Реформування енергоринку України. URL: http://uba.ua/documents/doc/julia_nosulko_04_06_14.pdf.
12. Статистичний бюлетень «Основні засоби України» / Державна служба статистики України. Київ, 2018. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosn_zas_u.htm.
13. Тараєвська Л.С. Складові енергетичної безпеки та критерії оцінки. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. № 8. С. 372–377.